

Ewa Bukowska-Marczak

Muzeum Narodowe w Lublinie, Instytut Historii PAN (współpracownik)

ORCID 0000-0003-0024-1261

Wkład Ludomira Sawickiego (1884–1928) w organizację polskiej nauki w zakresie geografii

Ludomir Sawicki's (1884–1928) Contribution to the Organization of Polish Science in the Field of Geography

The article aims to present the activities of Ludomir Sawicki (1884–1928), professor of Geography at the Jagiellonian University, with particular emphasis on his contribution to the organization of Polish science in this field. Ludomir Sawicki was born and raised in Vienna, but after graduating and defending his doctorate, he came to Krakow and started working as a junior high school teacher. Later – after obtaining his habilitation – he was a lecturer and professor at the Jagiellonian University, where he started organizing the Institute of Geography. He corresponded with Eugeniusz Romer regarding the publication of the *Geographical and Statistical Atlas of Poland (Geograficzno-statystyczny atlas Polski)*. He actively participated in the works of many significant Polish organizations, including the collaboration with the Polish Country Lovers' Society (PTK) in Warsaw, and was one of the founders of the Polish Geographical Society. He participated in geographic congresses in Geneva (1908), London (1911), Rome (1913) and Cairo (1925), and he organized the Second Congress of Slavic Geographers and Ethnographers, which took place in Krakow in 1927. He was also involved in expeditionary endeavors. He founded the *Orbis* printing house in Krakow, which published not only recognized works in the field of geography but also teaching aids for schools. His extensive activity influenced generations of students, including Wiktor Ormicki and Antoni Wrzosek.

Keywords: geography, Jagiellonian University, research expeditions, geographic congress, interwar period

Słowa kluczowe: geografia, Uniwersytet Jagielloński, ekspedycje badawcze, kongres geograficzny, okres międzywojenny

Profesor Ludomir Sawicki uchodzi za jednego z najwybitniejszych przedwojennych polskich geografów. Mimo olbrzymiego wkładu uczonego w rozwój polskiej nauki w zakresie geografii, wydaje się, że jego dorobek i zasługi pozostają dziś niedoceniane. Sporo

wartościowych źródeł, odnoszących się do działalności naukowej Sawickiego, a wykorzystanych w niniejszym artykule, pochodzi z Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Oddziału Zbiorów Specjalnych Biblioteki Jagiellońskiej oraz Archiwum Nauki PAN i PAU w Krakowie. Na temat postaci wybitnego profesora powstała już odrębna, choć niezbyt obszerna literatura przedmiotu, ale uczoney nadal nie doczekał się biografii. W kręgu badaczy zajmujących się postacią Ludomira Sawickiego znaleźli się m.in. Marian Gotkiewicz, Wojciech Chelmiński i Antoni Jackowski, którzy poświęcili krakowskiemu uczonemu osobne artykuły lub hasła biograficzne. Celem niniejszej publikacji jest ukazanie wkładu Ludomira Sawickiego w rozwój polskiej nauki w zakresie geografii. Zwrócono uwagę nie tylko na działalność Sawickiego jako profesora Uniwersytetu Jagiellońskiego, ale również edukatora i popularyzatora wiedzy, propagatora krajoznawstwa, kierownika ekspedycji badawczych i wydawcy.

Ludomir Sawicki urodził się 14 września 1884 r. w Wiedniu jako syn Apoloniusza, pułkownika armii austriackiej. Mimo wychowania w austriackiej szkole Sawicki wyniósł z rodzinnego domu polską tradycję. Po zdaniu egzaminu maturalnego w 1902 r. zapisał się na wydział filozoficzny Uniwersytetu Wiedeńskiego, gdzie studiował geografię, geologię i historię. Jego nauczycielami byli Eduard Brückner (glacjolog), Albrecht Penck (geomorfolog), Eduard Suess (geolog) i Viktor Uhlig (geolog), którzy byli wówczas najwybitniejszymi uczonymi z zakresu geografii i geologii na świecie¹. Penck i Brückner prowadzili badania nad zlodowaczeniem Alp w plejstocenie, Suess pracował nad syntezą poświęconą wiedzy geologicznej o Ziemi (1883–1909), natomiast Uhlig opracował syntezę geologiczną Karpat (1903 r.)².

W trakcie studiów przyrodniczych Ludomir Sawicki poznał kilka języków obcych. W 1907 r. obronił swoją dysertację poświęconą morfogenezie Beskidu Zachodniego, uzyskując stopień doktora filozofii. Naukę kontynuował w Lozannie, gdzie spotkał Mauricego Lugeona, wybitnego szwajcarskiego geologa i geomorfologa, będącego autorytetem w dziedzinie geologii alpejskiej. Odbił wówczas podróże po zachodniej i południowej Europie wraz z twórcą teorii cyklu erozyjnego Wiliamem M. Davisem. Badania rzeźby kraśowej prowadził we francuskim Causses, szwajcarsko-francuskiej Jurze i Istrii³.

Po przyjeździe do Krakowa Sawicki został nauczycielem gimnazjalnym. Pracował w Podgórzu pod Krakowem, w Bochni i w Gimnazjum św. Jacka w Krakowie⁴. Wydaje się, że już wtedy dał się poznać jako człowiek o wyjątkowych zdolnościach organizacyjnych. Mimo wielu zajęć i obowiązków związanych z pracą nauczyciela, w tym czasie uczoney napisał liczne rozprawy i prowadził badania batymetryczne jezior tatrzańskich: Morskiego Oka, Czarnego Stawu nad Morskim Okiem, Czarnego Stawu Gąsiennicowego, Smreczyńskiego i Toporowego. Zajmował się również jeziorami położonymi po ówczesnej stronie węgierskiej: Wielkim Stawem Hinczowym, Szczyrbskim i Popradzkim Jeziorem oraz Zmarz-

1 M. Klimaszewski, *Badania Ludomira Sawickiego na polu geografii fizycznej*, [w:] *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin 1884–1964: praca zbiorowa*, red. M. Dobrowolska, R. Mochnecki, Warszawa 1968, s. 26.

2 Zob. W. Chelmiński, *Ludomir Ślepowron Sawicki (1884–1928)*, *Geograf, geomorfolog, hydrograf, antropogeograf*, [w:] *Złota Księga Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi*, cz. 1, *Biografie uczonych*, red. A. Zemanek, Kraków 2000, s. 359–365.

3 M. Klimaszewski, op. cit., s. 26.

4 Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego [AUJ], SII 619: Ludomir Sawicki, Biogram Ludomira Sawickiego.

łym Stawem pod Polskim Grzebieniem. W 1909 r. wystąpił z inicjatywą przebadania jezior występujących na Kujawach. Ze względu na swój ograniczony czas i uciążliwy dojazd do Doliny Chodeckiej w powiecie włoszczowskim zmuszony był poprosić miejscową ludność o codzienne dokonywanie pomiarów batymetrycznych wedle jego wskazówek⁵.

W 1910 r. Sawicki habilitował się i podjął wykłady na Uniwersytecie Jagiellońskim, w Katedrze Geografii (od 1913 r. katedra nosiła nazwę Gabinetu Geograficznego). W tym czasie pozycja geografii jako nauki na uczelni była słaba. Brakowało zarówno pomocy naukowych, jak i opracowanego programu studiów geograficznych⁶. W 1915 r. Sawicki został mianowany profesorem nadzwyczajnym geografii ogólnej⁷. Po przejściu profesora Franciszka Czernego-Schwarzenberga na emeryturę (1916 r.) Sawicki przejął Katedrę Geografii i doprowadził do utworzenia Instytutu Geograficznego, który wszedł w skład Wydziału Filozoficznego. Instytut posiadał własną bibliotekę i zbiory kartograficzne. W 1922 r. utworzono Drugą Katedrę Geografii (Seminarium Geografii Fizycznej), którą objął profesor Jerzy Smoleński, absolwent i doktorant Uniwersytetu Jagiellońskiego w zakresie geologii. Kariera Sawickiego rozwijała się błyskawicznie. 14 maja 1919 r. postanowieniem naczelnika państwa został mianowany na profesora zwyczajnego geografii w Uniwersytecie Jagiellońskim⁸.

Tuż po odzyskaniu niepodległości jednym z najważniejszych celów Sawickiego było stworzenie w Krakowie silnego ośrodka pracy naukowej i dydaktycznej. Uczony marzył o organizacji wielkiego instytutu geograficznego, obejmującego szereg katedr i pracowni⁹. Chciał, by wyniki polskich badań w dziedzinie geografii zyskały wymiar międzynarodowy. Jednym z problemów, na jakie natrafił instytut, był brak odpowiednich lokali i pomieszczeń niezbędnych do organizacji pracowni. W piśmie do Senatu Akademickiego UJ z października 1916 r. Ludomir Sawicki wspominał o tych problemach w sposób następujący:

Instytut Geograficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie, którego kierownictwo czasowo mi powierzono, dotąd pomieszczonym był w taki sposób, że zadaniom swoim podołać nie mógł i nie może [sic!] Brak jasnej, obszernej i zawsze dostępnej sali dla ćwiczeń praktycznych, zwłaszcza w kartografii, modelowaniu itd. uniemożliwił wychowanie kandydatów stanu nauczycielskiego w sposób przewidziany przepisami egzaminacyjnymi; brak sali bibliotecznej i pracowni dla starszych utrudnił wyszkolenie naukowych pracowników na polu geografii¹⁰.

W związku z tymi problemami w 1920 r. Wydział Filozoficzny Uniwersytetu Jagiellońskiego wniósł memoriał do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego

- 5 M. Gotkiewicz, *Ludomir Sawicki*, [w:] *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, red. B. Olszewicz, Warszawa 1967, s. 413–415.
- 6 W. Kubijowicz, *Zasługi profesora Ludomira Sawickiego na polu antropogeografii*, [w:] *Ludomir Sawicki jako uczony i działacz*, Kraków 1928, s. 25.
- 7 B. Izmailow, K. Krzemień, *Sawicki Ludomir Julian*, [w:] *Geografowie polscy. Słownik biograficzny*, t. 3, red. A. Jackowski, K. Krzemień, I. Soljan, Kraków 2018, s. 1453.
- 8 AUJ, SII 619: Ludomir Sawicki; Pismo MWRIOP do grona profesorów Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w związku z nominacją prof. Sawickiego na prof. zwyczajnego, dn. 5.06.1919 r.
- 9 J. Smoleński, *Ludomir Sawicki: życie i dzieło*, Warszawa 1929, s. 10.
- 10 AUJ, SII 880: Zakład Geograficzny. Budynek 1921–1939, Pismo L. Sawickiego do Senatu Akademickiego Uniwersytetu Jagiellońskiego z dn. 12.10.1916 r.

prosząc o wsparcie finansowe dla instytutu. Chodziło o zakup gruntów przy ul. Czarnowiejskiej, gdzie planowano budowę jednopiętrowego budynku¹¹. Obie katedry w grudniu 1921 r. znalazły swoje własne pomieszczenia w przejętym przez uniwersytet gmachu Starego Arsenалу przy ul. Grodzkiej 64¹². W budynku służącym dotychczas za magazyn wojskowy panowały warunki, które nie sprzyjały pracy naukowej: pojawiły się trudności z ogrzewaniem, a w niektórych miejscach brakowało sufitów. Mimo tego Sawicki prowadził w nim wykłady¹³. W styczniu 1920 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego zgodziło się na wyasygnowanie środków na zakup mebli¹⁴.

W niedługim czasie po przejściu gmachu Starego Arsenálu pojawiły się kolejne problemy. W kwietniu 1922 r. Komenda Obozu Warownego Kraków zwróciła się do Senatu Akademickiego Uniwersytetu Jagiellońskiego w sprawie przekazania na rzecz spółdzielni „Demobilja” pomieszczeń w budynku Starego Arsenálu, zajmowanych przez Instytut Geografii¹⁵. W tej sytuacji władze uczelni postanowiły wystosować pismo do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z prośbą o pozostawienie Instytutowi Geografii lokali przy ul. Grodzkiej aż do czasu, kiedy znajdzie siedzibę w nowo wybudowanym gmachu. Podkreślano, że pomieszczenie Instytutu Geograficznego w innych budynkach uniwersyteckich jest niemożliwe¹⁶. 13 listopada 1922 r. Ministerstwo Spraw Wojskowych poleciło, aby Dowództwo Okręgu Korpusu Nr 5 w Krakowie przekazało gmach Starego Arsenálu dla potrzeb Uniwersytetu Jagiellońskiego¹⁷. W tym czasie w budynku mieszkali lokatorzy, poza tym parter był zajmowany przez Polski Czerwony Krzyż. Normalne użytkowanie obiektu przez Instytut Geografii UJ ostatecznie stało się możliwe dopiero w 1928 r. po usunięciu z niego lokatorów i po przeprowadzeniu generalnego remontu¹⁸.

Organizacja instytutu wymagała nie tylko zabezpieczenia na jego cele odpowiedniej infrastruktury, ale również wyposażenia go w odpowiednie pomoce naukowe. Sawicki miał świadomość, jak wielką wartość dla kierowanego przez niego instytutu stanowią nowatorskie publikacje i rozprawy¹⁹. W związku z tym poprosił uznanych wówczas geografów o dostarczenie na potrzeby instytutu kopii swoich cennych prac. W lutym 1917 r. za pośrednictwem Eugeniusza Romera zwrócił się o pomoc do Instytutu Geografii Uniwersytetu Lwowskiego w celu wyposażenia nowopowstającego Instytutu Geografii UJ w pisma geograficzne. Prosił o przesłanie do Krakowa 70 tomów „Kosmosu”²⁰. Romer przystał na tę propozycję, rezerwując dla kierowanego przez Sawickiego zakładu komplet pisma²¹.

- 11 AUJ, SII 619: Ludomir Sawicki, Pismo Wydziału Filozoficznego UJ do MWRiOP w Warszawie z dn. 15.10.1920 r.
- 12 A. Jackowski, B. Kortus, K. Krzemień, *Jubileusz geografii krakowskiej*, [w:] *Dzieje Katedry i Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849–1999*, red. B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień, Kraków 1999, s. 15.
- 13 J. Smoleński, *Ludomir Sawicki: życie i dzieło*, s. 8.
- 14 AUJ, SII 619: Ludomir Sawicki, Pismo MWRiOP do Dziekanatu Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego z dn. 15.01.1920 r.
- 15 AUJ, SII 880: Zakład Geograficzny. Budynek 1921–1939, Pismo Komendanta Obozu Warownego Kraków do Senatu Akademickiego UJ z dn. 28.04.1922 r.
- 16 Ibid., Pismo władz UJ do MWRiOP z dn. 24.06.1922.
- 17 Ibid., Pismo Ministerstwa Spraw Wojskowych do Dowództwa Okręgu Korpusu Nr V w Krakowie z dn. 13.11.1922 r.
- 18 A. Jackowski, I. Sołjan, *Zarys historii geografii w UJ. Siedziby geografii uniwersyteckiej*, denali.geo.uj.edu.pl/opracowania/historia/18_siedziby.htm [dostęp 4.08.2020].
- 19 Biblioteka Jagiellońska, Oddział Zbiorów Specjalnych [BJ], BJ Rkp. 10335, Korespondencja Eugeniusza Romera z lat 1901–1954. T. 56: Ryłska Julia – Sawicki Ludomir, k. 98, Pismo L. Sawickiego do E. Romera z dn. 8.11.1916 r.
- 20 BJ Rkp. 10335, k. 103, List L. Sawickiego do E. Romera z dn. 21.02.1917 r.
- 21 BJ Rkp. 10381, Brulion i kopie listów Eugeniusza Romera z lat 1905–1954. T. 16: Romerowa Janina – Sichulski [Kazimierz?], k. 84, Pismo E. Romera do L. Sawickiego z dn. 19.02.1917 r.

Ważną inicjatywą Sawickiego było angażowanie do pracy młodych kadr, aby mogły rozwijać swoje pasje i zainteresowania. W 1916 r. profesor reaktywował Koło Geografów Uniwersytetu Jagiellońskiego. Począwszy od 1916 r. aż do śmierci pełnił funkcję jego kuratora²². Zaangażowanie Sawickiego w wykształcenie środowiska młodych geografów doprowadziło do powstania tzw. „krakowskiej szkoły geograficznej”²³.

W okresie poprzedzającym odzyskanie przez Polskę niepodległości toczyły się dyskusje na temat granic przyszłego państwa. W 1916 r. Romer wraz ze swoimi współpracownikami opracował *Geograficzno-statystyczny atlas Polski*, w którym przedstawił podstawowe dane dotyczące ziem polskich. Pojawiły się tam informacje odnośnie do podziału administracyjnego, geografii fizycznej, gospodarki, rolnictwa i demografii. Romer wziął pod uwagę tereny, które położone były w granicach Polski przedrozbiorowej. W dyskusji dotyczącej kształtu przyszłych granic uczestniczył również Sawicki. Uczony rzadko zabierał głos na tematy polityczne; aczkolwiek uznawano go za dalekiego od jakichkolwiek uprzedzeń nacjonalistycznych i wyznaniowych²⁴. Był również przeciwnikiem upolityczniania wszelkich dyscyplin naukowych. Świadczą o tym chociażby słowa zawarte w korespondencji z Romerem. W liście do Romera z 21 lutego 1917 r. Sawicki napisał:

Pan Morozowicz mianowicie wspominał mi, jakoby Pan czuł się dotknięty moją recenzją 1 zeszytu Atlasu [...] Chodzi zdaje się przede wszystkim o zwrot dotyczący kryteriów na których oparł Pan w Atlasie Granic Ziem Polskich. Moje zapatrywanie się tej sprawie jest następujące: politycznie będziemy mieli Polskę taką, jaką zdołamy jako obywatele tej ziemi zbudować, zorganizować, utrzymać, przyczem warunki geograficzne będą wpływały, ale nie decydowały o problemie [...] Formułowanie zasad wedle chwilowej potrzeby i wplatanie do prac naukowych punktów widzenia politycznych uważam osobiście za rzecz niebezpieczną i błędną bez względu na to, czy chodzi o prace naszych wrogów czy też przyjaciół. Z geograficznego punktu widzenia byłbym może pociągnął granice Polski jeszcze dalej od Pana, ale byłbym je inaczej uzasadnił [...] Chcę jednak przede wszystkim, by nauka pozostawała niezależną, by polityka nauką, ale nie nauka polityką się wysługiwała²⁵.

Romer nie czekał długo z odpowiedzią na te słowa. W liście przesłanym do Sawickiego zalecał mu ostrożność w formułowaniu poglądów na temat *Geograficzno-statystycznego atlasu Polski* w publikacjach zagranicznych. Zwracał uwagę na fakt, że pomiędzy Polakami a Niemcami istniał spór co do granic terytorialnych ziem polskich:

Tu nie idzie zgoła o motywy teoretyczne, bo to w ogóle w grę nie wchodzi w tym wypadku, tu idzie tylko o fakt, że w literaturze niemieckiej pozostał dokument nieporozumienia między Polakami co do terytorium, które Polską nazywamy [...] Wobec tego przykrego nieporozumienia ośmielam się tylko upraszać SP Kolegę, by problemu tego najlepiej nie tykał w ewentualnych w przyszłości dyskusjach na

22 J. Smoleński, *Przemówienie prof. dra J. Smoleńskiego*, [w:] *Ludomir Sawicki jako uczony i działacz*, s. 7.

23 Idem, *Ludomir Sawicki. Profesor w Uniwersytecie Jagiellońskim (wspomnienie pośmiertne)*, „Wiadomości Służby Geograficznej” z. 3–4, s. 300.

24 Zob. M. Gotkiewicz, op. cit., s. 424.

25 BJ Rkp. 10335, k. 103–105, List L. Sawickiego do E. Romera, luty 1917.

temat Atlasu w literaturze obcej. Sądzę, że strona techniczna i merytoryczna daje znacznie więcej i szerszego pola do dyskusji²⁶.

Sawicki zdawał sobie sprawę z roli nauki geograficznej w warunkach odradzającej się państwowości. W październiku 1917 r. przesał Romerowi projekt nowego czasopisma, mającego nosić tytuł „Przegląd Geograficzny”. Pismo, wydawane od 1919 r., stało się organem prasowym Polskiego Towarzystwa Geograficznego, założonego w 1918 r. W pierwszym numerze Sawicki wyrażał chęć zaprezentowania głosów geografów polskich, które mogłyby stać się przyczynkiem do dalszej dyskusji nad problemami „dyskutowanymi żywiej w literaturze światowej” oraz nad zadaniami polskiej nauki geografii i polskiego szkolnictwa geograficznego²⁷. Do 1922 r. uczony pełnił funkcję redaktora pisma.

Sawicki był aktywny naukowo. W okresie wakacji i ferii organizował wycieczki i podróże, z których przywoził nowe materiały. Publikował nie tylko w Polsce, lecz i w wydawnictwach naukowych austriackich, francuskich, niemieckich, włoskich, węgierskich i serbskich. W latach 1909–1912 wydał kilkadziesiąt rozpraw i artykułów naukowych (najwięcej z zakresu morfologii)²⁸. Widoczne było zainteresowanie uczonego tematyką ziem wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej. Wydał kilka ważnych prac poświęconych hydrografii tych terenów. Wśród nich znalazły się prace: *Niemen jako klucz do zrozumienia genezy niżu północnego i jego sieci hydrograficznej* (Warszawa 1909) oraz *Przyczynki do znajomości jezior naszych Kresów Wschodnich* (Kraków 1929). Ostatnią z wymienionych publikacji wydano drukiem już po śmierci uczonego.

W 1917 r. uczony uczestniczył w organizacji Zakładu Geograficznego Uniwersytetu Warszawskiego. W toku dyskusji odnośnie obsady do katedry geografii w Warszawie pojawił się pomysł ulokowania w niej Sawickiego. Pomysł ten nie zyskał aprobaty władz niemieckich; ostatecznie zrezygnowano z tej kandydatury, uznając ją za niebezpieczną politycznie. Uczony uważał, że przyszłe wolne państwo polskie powinno obejmować terytorialnie ziemie zaboru pruskiego: Poznańskie, Pomorze i tereny ujścia Wisły²⁹.

Ważne miejsce w zainteresowaniach Sawickiego zajmowała kartografia. Profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego sam nie uważał się za kartografa, lecz doceniał wielką rolę tej dziedziny zarówno w pracach badawczych, jak i w nauczaniu i wychowaniu. Dawna mapa stanowiła dla niego bardzo cenne źródło wiedzy i informacji. W działalności kartograficznej Sawickiego można wyróżnić dwa etapy: pierwszy wiedeński, a drugi krakowski³⁰. Już w czasach wojny uczony starał się o rewindykację materiałów kartograficznych dotyczących Polski, przechowywanych w Archiwum Wojennym (*Kriegsarchiv*) w Wiedniu. Na podstawie tych materiałów zamierzał opracować katalog map. W 1920 r. wydał *Przyczynki do bibliografii kartograficznej ziem polskich*. Dzieło zawierało spis map z wiedeńskiego archiwum, odnoszących się do ziem polskich. Znalazło się tam sporo pozycji niewykorzystanych lub zupełnie nieznanymi Polakom. Sawicki podkreślał, że bibliografia kartograficzna ziem polskich należała w ogóle do dziedzin pomijanych przez polską naukę,

26 BJ Rkp. 10381, k. 84, Pismo E. Romera do L. Sawickiego, luty 1917 r.

27 BJ Rkp. 10335, k. 105, List L. Sawickiego do E. Romera, 14.10.1917 r.

28 J. Smoleński, *Ludomir Sawicki: życie i dzieło*, s. 6.

29 *Ibid.*, s. 9.

30 K. Trafas, *Profesor Ludomir Sawicki jako kartograf*, „Polski Przegląd Kartograficzny” t. 16, 1984, nr 4, s. 178n.

a ostatnie wydanie spisu map Polski (*Mapografia* Edwarda Rastawieckiego) ukazało się 1846 r.³¹ Drugi etap działalności uczonego w zakresie kartografii można nazwać krakowskim. Sawicki wraz ze Stanisławem Korblem zajął się opracowaniem map i atlasów. Najbardziej dojrzałym dziełem, które powstało wskutek współpracy obu uczonych był *Atlas Geograficzny*, ukończony i wydany w 1925 r. Zamieszczono tam fizyczno-polityczną mapę Polski w skali 1 : 5 000 000 oraz serię map dotyczących całego świata, mapy części świata, a także poszczególnych części Europy w różnych skalach, z wieloma starannie dobranymi kartonami, przedstawiającymi typy rzeźby i wybrzeży, regiony gospodarcze itp. Ostatnią część *Atlasu Geograficznego* poświęcono Polsce. Umieszczono tam również tablicę tytułowaną „Miasta polskie”, na której znalazły się plany 6 największych miast polskich, z wyłączeniem Warszawy³².

Sawicki brał czynny udział w życiu organizacji skupiających czołowych polskich geografów. Współpracował z Polskim Towarzystwem Krajoznawczym w Warszawie, a następnie przewodniczył jego krakowskiemu oddziałowi. Opracował szeroki program badań krajoznawczych, organizując koła krajoznawcze wśród młodzieży. W czasie Zjazdu Koleżeńkiego Geografów Krakowskich w 1928 r. postulował program opracowania monografii regionalnych³³. Uważał, że poznanie ojczystego kraju stanowi jeden z obowiązków obywatelskich. Był przekonany, że badania krajoznawcze stanowią klucz do zbudowania podwalin geografii ogólnej³⁴. Sporo miejsca poświęcał organizacji wycieczek dla swoich studentów, wcześniej planując ich dokładny harmonogram. Wiosną 1928 r. zaplanował wycieczki badawcze Instytutu Geograficznego, które prowadził sam, a także wycieczki wprowadzające w zagadnienia geograficzne (prowadzone przez Wiktora Ormickiego) oraz wycieczki metodyczno-dydaktyczne (prowadzone przez Niemcównę). Oprócz tego zorganizowano również dziesięciodniową wycieczkę wakacyjną pod kierunkiem Ormickiego i wycieczki Koła Geografów, prowadzone przez stałych słuchaczy³⁵.

Sawicki był jednym z założycieli Polskiego Towarzystwa Geograficznego oraz twórcą jego oddziału w Krakowie. Pełnił funkcję przewodniczącego podczas pierwszego spotkania organizacyjnego³⁶. Na zebrania oddziału krakowskiego (odbywające się w każdą pierwszą środę miesiąca) zapraszano wybitnych geografów z całej Polski. Sawicki, zainteresowany ideą pracy ekspedycyjnej, zaprosił na jedno z pierwszych spotkań Romera, którego poprosił o wygłoszenie odczytu, „ilustrowanego epidiaskopem na temat dowolny, oparty na swych doświadczeniach podróżnych w krajach pozaeuropejskich”³⁷. W celu podniesienia poziomu nauki geografii w szkołach uczonego opowiadał się za utworzeniem przy PTG komisji międzyuniwersyteckiej dla wydania podręczników szkolnych³⁸. Był jednym z propagatorów wydania przez PTG w Warszawie „Polskiej Bibliografii Geograficznej”, która miała stanowić dodatek do „Przeglądu Geograficznego” i obejmować literatu-

31 L. Sawicki, *Przyczynki do bibliografii kartograficznej ziem polskich*, Warszawa 1920, s. 5–7.

32 K. Trafas, op. cit., s. 177.

33 M. Dobrowolska, *Twórczość naukowa Ludomira Sawickiego w dziedzinie antropogeografii*, [w:] *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiąt rocznicę urodzin*, s. 49–51.

34 L. Sawicki, *Geografia a krajoznawstwo*, Warszawa 1909, s. 3–15.

35 AUJ, S II 665, Pismo Ludomira Sawickiego do dziekana Wydziału Filozoficznego UJ z dn. 17.05.1928 r., k. 1–2.

36 M. Gotkiewicz, op. cit., s. 417.

37 BJ Rkp. 10345, Korespondencja Eugeniusza Romera z lat 1901–1954. T. 66: Toeplitz-Mrozowska Jadwiga – Towarzystwo Przyjaciół KUL, k. 75, Pismo L. Sawickiego do E. Romera z dn. 28.11.1922 r.

38 BJ Rkp. 10381, k. 86, Pismo E. Romera do L. Sawickiego z dn. 30.05.1918 r.

rę geograficzną z lat 1914–1916. „Bibliografia” miała objąć prace naukowe odnoszące się do ziem polskich bez względu na język, w którym zostały wydane³⁹.

Wraz z uczniami Sawicki zakładał filie PTG – w Nowym Sączu, Tarnowie i w Katowicach. Zainicjował powstanie Komisji Geograficznej Polskiej Akademii Umiejętności⁴⁰. Komisja ta powołała następnie siedem sekcji: geografii matematycznej z geofizyką i kartografią, geomorfologii z geologią, sekcji fitogeograficznej, zoogeograficznej, antropogeograficznej, geografii regionalnej z podróżnictwem oraz geografii historycznej z historią geografii⁴¹. Pod koniec 1924 r. komisja przejęła zadania i uprawnienia Komitetu Narodowego Geograficznego. Sawicki do 1927 r. pełnił funkcję sekretarza komisji, natomiast przewodniczącym został Romer⁴². Profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego był również współpracownikiem Komisji Fizjograficznej i Komisji Antropologiczno-Etnograficznej PAU⁴³. W 1919 r. został członkiem korespondentem Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Polskiej Akademii Umiejętności⁴⁴.

Uczony brał aktywny udział w międzynarodowym życiu naukowym. Uczestniczył w kongresach geograficznych w Genewie (1908 r.), Londynie (1911 r.) i Rzymie (1913 r.)⁴⁵. Był jednym z inicjatorów Zjazdu Słowiańskich Geografów i Etnografów w Pradze w 1924 r. Uważał, że polską delegację powinna reprezentować jak największa liczba uczonych, bez względu na uczestnictwo w pracach Komitetu Organizacyjnego. Proponował, aby w zjeździe praskim oprócz geografów uczestniczyli także etnografowie, antropologowie i lingwiści⁴⁶. Na wniosek Komisji Geograficznej Polskiej Akademii Umiejętności do udziału w zjeździe powołano delegację złożoną z profesorów Romera i Czekanowskiego (Lwów), Stefana Szulca (Warszawa) oraz Walerego Goetla i Sawickiego z Krakowa⁴⁷. Ostatni z wymienionych przygotował na zjazd praski referat o limnologii w Polsce⁴⁸.

Ważnym wydarzeniem z punktu widzenia światowej nauki geografii było powołanie w dniu 22 lipca 1922 r. w Brukseli Międzynarodowej Unii Geograficznej. Organizacja miała na celu inicjowanie i koordynację prac badawczych oraz organizację międzynarodowych kongresów geograficznych. Pod koniec 1924 r. w imieniu Polski do Unii dołączyła Polska Akademia Umiejętności⁴⁹.

Pierwszym kongresem po przystąpieniu Polski do Międzynarodowej Unii Geograficznej był Kongres Geograficzny w Kairze⁵⁰. Nad organizacją polskiej delegacji czuwała Komisja

39 BJ Rkp. 9573 IV, Korespondencja Władysława Semkowicza z różnymi instytucjami i osobami w sprawie udziału w konferencjach, kongresach, zjazdach, współpracy z wydawnictwami z lat 1917–1948, k. 4, Pismo L. Sawickiego w związku z inicjatywą wydania „Polskiej Bibliografii Geograficznej”, maj 1918 r.

40 J. Smoleński, *Ludomir Sawicki. Profesor w Uniwersytecie Jagiellońskim*, s. 299.

41 Archiwum PAN i PAU [A PAN i PAU], sygn. KSG 1223/15, Pismo sekretarza Komisji Geograficznej PAU Ludomira Sawickiego do profesorów, 18.12.1924 r.

42 A PAN i PAU, Unia Geograficzna. Korespondencja 1923–1929 (1 cz.), Pismo L. Sawickiego do zarządu PAU z dn. 22.11.1924 r.

43 AUJ, SII 619: Ludomir Sawicki, Biogram Ludomira Sawickiego.

44 A PAN i PAU, Akta członków PAU I-15bg, Pismo Józefa Morozewicza z propozycją wyboru L. Sawickiego na członka korespondenta PAU, 24.06.1918 r.; Pismo Walnego Zgromadzenia Członków PAU z 7.12.1919 r.

45 AUJ, SII 619: Ludomir Sawicki, Biogram Ludomira Sawickiego.

46 BJ Rkp. 10335, k. 113, Pismo L. Sawickiego do R. Romera z dn. 6.01.1924 r.

47 Ibid., k. 126, Pismo L. Sawickiego do E. Romera z dn. 18.12.1924 r.

48 Ibid., k. 117, List L. Sawickiego do E. Romera z dn. 28.04.1924 r.

49 A PAN i PAU, Unia Geograficzna. Korespondencja 1923–1929 (1 cz.), Pismo sekretarza generalnego PAU do MWRIOP z dn. 24.11.1924 r.

50 AUJ, SII 619: Ludomir Sawicki, Pismo Wydziału Filozoficznego UJ do MWRIOP z dn. 20.11.1924 r.

Geograficzna Polskiej Akademii Umiejętności. Planowano, aby w obradach wzięli udział geografowie ze wszystkich ośrodków naukowych⁵¹. Zamierzano wystać jak najliczniejszą delegację, zaznaczając, że liczba delegatów oficjalnych, mających decydujący głos w obradach i uchwałach, powinna być maksymalnie ograniczona⁵². Komisja Geograficzna Polskiej Akademii Umiejętności początkowo wyznaczyła Romera jako delegata na Kongres Unii Geograficznej w Kairze. W lutym 1925 r. jako drugiego delegata PAU zaproponowano Sawickiego⁵³. Ostatecznie w wyniku trwających rozmów ustalono, że polską delegację będzie reprezentować trzech oficjalnych delegatów: Henryk Arctowski, Ludomir Sawicki i Jan Czekanowski⁵⁴. Polska delegacja wraz z innymi polskimi uczestnikami (z wyjątkiem Sawickiego) miała wyjechać na kongres 25 marca 1925 r. Trasa wyprawy wiodła z Krakowa do Triestu a następnie do Aleksandrii. Powrót do Krakowa przewidywano na początek maja⁵⁵. Polska Akademia Umiejętności zwróciła się do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z prośbą o interwencję w celu umożliwienia profesorowi Sawickiemu badań na terenie północnej Afryki. Chodziło o uprzedzenie francuskich i włoskich władz kolonialnych o planowanych pracach badawczych. Władzom PAU zależało na czasie, ponieważ Sawicki, inaczej niż reszta delegatów, zamierzał wyjechać już pod koniec stycznia⁵⁶. Koszty ekspedycji miał pokryć z własnych środków, ale ostatecznie zwrócił się do władz Polskiej Akademii Umiejętności z prośbą o dodatkowe wsparcie materialne. Planował odbyć półroczną wyprawę naukową. Poprosił również o wydanie ogólnej legitymacji naukowej w celu łatwiejszego nawiązania kontaktu z miejscowymi władzami i instytucjami naukowymi⁵⁷.

W dniach 2–12 czerwca 1927 r. w Krakowie obradował II Zjazd Słowiańskich Geografów i Etnografów. Już na etapie prac przygotowawczych Komisja Geograficzna PAU uzależniła organizację przedsięwzięcia od decyzji rządu, który miał zapewnić na ten cel odpowiednie środki materialne⁵⁸. Sawicki obmyślił program zjazdu, nadając mu charakter „podróżnego”. Wedle tej koncepcji uczestnicy mieli podróżować koleją po całej Polsce, zaś posiedzenia miały odbywać się w siedzibach komitetów lokalnych, m.in. w Katowicach, Poznaniu, Gdyni, Warszawie, Wilnie, Lwowie, Borysławiu, Zakopanem i Krakowie⁵⁹. Jednym z ważniejszych celów komitetu organizacyjnego było zapoznanie uczestników zagranicznych z tematyką geografii Polski. W trakcie wyjazdu do Lwowa zaplanowano zwiedzanie miasta i wycieczki terenowe oraz uroczyste przedstawienie w teatrze i raut. Prelegenci odwiedzili również Zakłady Kartograficzne i Wydawnicze „Książnica-Atlas”⁶⁰. Przedstawienia teatralne z tej okazji zorganizowano także w innych miastach Polski, m.in. w Poznaniu i w Warszawie⁶¹.

51 BJ Rkp. 10335, k. 127, Pismo L. Sawickiego do E. Romera z dn. 22.12.1924 r.

52 A PAN i PAU, Unia Geograficzna. Korespondencja 1923–1929 (I cz.), Pismo sekretarza generalnego PAU do MWRiOP z dn. 24.11.1924 r.

53 Ibid., Pismo sekretarza generalnego PAU do MWRiOP z dn. 5.01.1925 r.; Pismo sekretarza generalnego PAU do MWRiOP z dn. 20.02.1925 r.

54 Ibid., Pismo MWRiOP do PAU z dn. 12.03.1925 r.

55 A PAN i PAU, KIII – 170, 12.2., Pismo Komisji Geograficznej PAU z dn. 28.01.1925 r. do uczestników zjazdu; Pismo L. Sawickiego do Komisji Geograficznej PAU z dn. 2.02.1925 r.

56 A PAN i PAU, KSG 1223/15, Pismo sekretarza generalnego PAU do MWRiOP z dn. 31.12.1924 r.

57 AUJ, SII 619: Ludomir Sawicki; Pismo Wydziału Filozoficznego UJ do MWRiOP z dn. 20.11.1924 r.; A PAN i PAU, Unia Geograficzna. Korespondencja 1923–1929 (I cz.), Pismo L. Sawickiego do PAU z dn. 29.12.1924 r.

58 A PAN i PAU, KSG, 1223/15, Pismo Ludomira Sawickiego do zarządu PAU z dn. 6.11.1926 r.

59 Zob. M. Gotkiewicz, op. cit., s. 428.

60 BJ Rkp. 10335, k. 146., Pismo L. Sawickiego do E. Romera z dn. 7.12.1926 r.

61 BJ Rkp. 10381, k. 120, Pismo E. Romera do L. Sawickiego z dn. 23.03.1927 r.

Organizacja zjazdu była przedsięwzięciem wymagającym sporych umiejętności logistycznych. W pracę włączyło się ponad 50 osób⁶². W celu organizacji zjazdu Sawicki poprosił o zwolnienie go z prowadzenia wykładów w drugim trymestrze roku akademickiego 1926/1927. Nie zrezygnował z prowadzenia seminarium z geografii ogólnej i pracowni dla starszych. W zastępstwie wykłady mieli prowadzić Jerzy Smoleński, Bronisław Piątkiewicz, Stanisław Korbel oraz Stanisława Niemcówna⁶³. Przewodniczącym komitetu organizacyjnego pod koniec 1926 r. wybrano Eugeniusza Romera, natomiast pozostały ciężar organizacyjny złożono na barki profesorów Ludomira Sawickiego i Walerego Goetla⁶⁴. Na przewodniczących poszczególnych sekcji zjazdu wybrano profesorów Henryka Arczowskiego, Jerzego Smoleńskiego, Bolesława Hryniewieckiego, Antoniego Jakubskiego, Stanisława Pawłowskiego, Jana Czekanowskiego i Władysława Aleksandra Semkowicza oraz płk. Józefa Kreutzingera⁶⁵. Prelegenci zostali zobligowani do nadsyłania abstraktów referatów w języku polskim lub francuskim⁶⁶. W czasie 11-dniowej podróży uczestnicy zjazdu z krajów określanych jako „słowiańskie”, a także z Anglii, Francji, Włoch i Ameryki poznawali geografię i kulturę Polski⁶⁷.

W 1928 r. planowany był, kolejny po zjeździe kairskim Międzynarodowy Kongres Geograficzny w Cambridge, ale Sawicki zrezygnował z udziału w nim, nie chcąc tracić wakacji letnich. W tym czasie planował odbyć podróże naukowe⁶⁸. Mimo tego zadeklarował, że pomoże w pracach przygotowawczych i poprosił o nadsyłanie proponowanych referatów do recenzji⁶⁹.

Ważne miejsce w działalności Sawickiego stanowiła działalność ekspedycyjna. Uczony duże znaczenie przypisywał wyprawom badawczym, które stanowiły zwieńczenie solidnych i długotrwałych przygotowań. Był przekonany, że ekspedycje nie tylko spełniały funkcje poznawcze, ale odgrywały ważną rolę na polu współpracy międzynarodowej:

nieraz słyszy się w Polsce dzisiejszej zdanie, że nie czas teraz na pielęgnowanie stosunków z zagranicą [...] Nie ma nic bardziej mylnego, nieuzasadnionego i zgubnego dla naszej przyszłości poglądu i całe szczęście, że są u nas jednak warstwy i czynniki, że są u nas ludzie, którzy rozumieją niekonsekwencję tego poglądu i przewidując jego szkodliwość dla naszej kultury, przeciwdziałają mu z całych sił [...] Mamy jednak wrażenie, że najgorsze chwile pod tym względem u nas już minęły i że ogół, a wraz z nim rząd zrozumiał, że zaniedbanie przypadających nam placówek na gruncie pracy międzynarodowej ciężko się mści na nas samych, a jeszcze groźniejsze rzuca cienie na przyszłość, która nas za to pociągnie kiedyś do odpowiedzialności⁷⁰.

62 J. Nowak, *Przemówienie prof. dra J. Nowaka*, [w:] *Ludomir Sawicki jako uczyony i działacz*, s. 13.

63 A PAN i PAU, Papiery Jerzego Smoleńskiego, Pismo Komisji Geograficznej PAU z dn. 6.12.1926 r.

64 Ibid., Pismo Komisji Geograficznej PAU do MWRiOP z dn. 6.12.1926 r.; BJ Rkp. 10335, k. 148, Pismo L. Sawickiego do E. Romera z dn. 20.12.1926 r.

65 Ibid., k. 149, Pismo L. Sawickiego do E. Romera z dn. 21.12.1926 r.; k. 165, Pismo L. Sawickiego do E. Romera z dn. 31.01.1927 r.

66 Ibid., k. 168, Pismo L. Sawickiego do E. Romera z dn. 8.02.1927 r.

67 BJ Rkp. 10381, k. 124, Artykuł Romera „Po Słowiańskim Kongresie Geografów i Etnografów”.

68 BJ Rkp. 10335, k. 175, Pismo L. Sawickiego do E. Romera z dn. 10.01.1928 r.

69 Ibid., k. 176, List L. Sawickiego do E. Romera z dn. 23.01.1928 r.

70 *Odczyt prof. L. Sawickiego: Polska akcja ekspedycyjna*, [w:] *Pamiętnik I. Zjazdu Koleżeńskiego Geografów Krakowskich, odbytego w dniach 2–4 lutego 1928 r. w Krakowie*, Kraków 1928, s. 46n.

Cykl akcji ekspedycyjnych rozpoczął w 1923 r.⁷¹ Jedną z pierwszych wypraw była wyprawa aktynometryczna na Ocean Indyjski i do Syjamu, którą zorganizował meteorolog i klimatolog Władysław Gorczyński⁷². W 1926 r. Sawicki zakupił od firmy Renault samochód „Orbis”, którym wyruszył następnie w podróż na trzy wyprawy naukowe – na ziemie wschodnie II Rzeczypospolitej, do Azji Mniejszej i na Bałkany. Pojazd został skonstruowany według pomysłu samego profesora. Był to niewielki mikrobus o podwoziu trójosiowym. Dwie tylne osie były ruchome i miały podwójne koła, dzięki czemu pojazd mógł stosunkowo łatwo pokonywać nierówności terenu. Z przodu wozu umieszczono walec z owiniętą liną, połączony z motorem. Można go było wykorzystać na wypadek ugrzęźnięcia samochodu w błocie. Na dachu można było dźwigać sprzęt żeglarski (składaną łódź żaglową) oraz niektóre narzędzia. We wnętrzu mogło zmieścić się 7 osób wraz z kierowcą. Siedzenia we wnętrzu były składane w ten sposób, że stanowiły obszerne łóżka dla trzech osób, natomiast dwie osoby mogły spać na dachu⁷³. Każda z wypraw „Orbisu” wymagała starannej organizacji, zgromadzenia odpowiedniego sprzętu i wyposażenia, uzależnionego od charakteru ekspedycji. Przygotowując się do wyprawy w 1927 r. Sawicki otrzymał na rozkaz Ministerstwa Spraw Wojskowych z rąk krakowskich władz wojskowych 5 karabinów oraz namiot na 6 osób. Broń wydano mu w trosce o bezpieczeństwo członków wyprawy. Przed podróżą należało zapewnić dla załogi odpowiednie środki finansowe. W 1927 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego udzieliło Sawickiemu zasiłek na wyprawę do Azji Mniejszej⁷⁴.

Pierwsza wyprawa odbyta samochodem „Orbis” na wschodnie pogranicze II Rzeczypospolitej (1926 r.) miała charakter próbny. Celem ekspedycji, jak wspominał Sawicki, miało być wypróbowanie techniczne i metodyczne wozu oraz sposobów pracy naukowej przy tego rodzaju podróżach⁷⁵. Do udziału w pierwszej wyprawie próbnej Sawicki zaprosił wybitnego etnografa i docenta Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie, dr. Kazimierza Moszyńskiego, geografa gospodarczego dr. Wiktora Ormickiego z Uniwersytetu Jagiellońskiego i geologa z Państwowego Instytutu Geologicznego w Warszawie, Stanisława Wołosowicza⁷⁶. Sawicki zdawał sobie sprawę z tego, że udana wyprawa ekspedycyjna, stanowi wysiłek całego, świetnie przygotowanego zespołu. Pisał:

Na ekspedycje każdy naród wysyła najlepsze swe pierwiastki, naukowo, kulturalnie, psychicznie najdoskonalej przygotowane siły. Takie elementy mogą na obczyźnie propagować kulturę ojczystą w najlepszej formie. Roznoszą one sławę imienia narodu, z którego pochodzą, lepiej od wszelkich akcji propagandowych, przy pomocy prasy, czytanej tylko przez mały odłam⁷⁷.

Druga wyprawa, z 1927 r., miała na celu zbadanie pobrażczy Morza Czarnego na Półwyspie Bałkańskim (Dobrudży w Rumunii, wschodniej Bułgarii i Strandży w Turcji

71 W. Kubijowicz, *Zasługi profesora Ludomira Sawickiego na polu antropogeografii*, s. 24.

72 AUJ, SII 619: Ludomir Sawicki; Pismo Dziekana Wydziału Filozoficznego UJ do MWRIOP z dn. 20.01.1923 r.; Pismo MWRIOP do Dziekanatu Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego z dn. 26.01.1923 r.

73 M. Książkiewicz, *Wyprawy „Orbisu” profesora Ludomira Sawickiego*, [w:] *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, s. 71n.

74 AUJ, SII 880: Geografia 1849–1939, Pismo MWRIOP do rektoratu UJ z dn. 6.07.1927 r.

75 L. Sawicki, *Przyczynki do znajomości jezior naszych Kresów Wschodnich*, Kraków 1929, s. 1.

76 M. Książkiewicz, op. cit., s. 72.

77 *Odczyt prof. L. Sawickiego: Polska akcja ekspedycyjna*, s. 53.

europiejskiej) oraz obszaru Anatolii⁷⁸. Kolejna ekspedycja wyruszyła również na Bałkany na początku lipca 1928 r. Tym razem planowano eksplorację środkowej i wschodniej części półwyspu, częściowo powtarzając program wyprawy sprzed roku. W drodze powrotnej, w trakcie przeprawy przez Dunaj u Sawickiego wystąpiły objawy ciężkiej choroby, której nikt wówczas nie rozpoznał⁷⁹. Choroba dotknęła również kierowcę wyprawy, Jana Szejn, którego pozostawiono w szpitalu w Czerniowcach. Sawicki zdołał sam powrócić do Krakowa, gdzie zmarł 3 października 1928 r. Dwa dni później zmarł również Szejn⁸⁰.

Sawicki prowadził rozległą działalność pedagogiczną. Opowiadał się za ideą powiązania nauk geograficznych z myślą dydaktyczną. Podobnie jak inni profesorowie uniwersyteccy – Romer i Pawłowski – również on uprzystępniał swe prace nauczycielom, okazując im pomoc we wprowadzaniu nowych idei do praktyki szkolnej⁸¹. Sam był autorem podręczników. W 1921 r. wraz z Heleną Witkowską opracował książkę *Nauka o Polsce współczesnej*, przeznaczoną dla klasy siódmej szkoły powszechnej.

W 1919 r. założył w Krakowie Nakładową Księgarnię Geograficzną „Orbis”, która wydawała zarówno książki i materiały do szkół, jak i dzieła naukowo-geograficzne⁸². Finansowanie przedsięwzięcia pochodziło ze środków własnych państwa Sawickich. Działalność wydawnicza nie była nastawiona na zysk. Uczonemu zależało przede wszystkim na rozwoju polskiej nauki geografii. Mapy i atlasy opracowywano w redakcji „Orbisu”, przy ul. Barskiej 41, natomiast sam druk był zadaniem zleconym, którym zajmował się Instytut Wojskowo-Geograficzny w Wiedniu. Decyzję o druku w Wiedniu uczony podjął po nieudanych próbach znalezienia odpowiedniej drukarni w Polsce. Pod względem edytorskim księgarnia konkurowała ze słynną lwowską „Książnicą-Atlas”⁸³. Dzięki wsparciu „Orbisu” ukazały się prace Krakowskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego oraz Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. W celu szerszego wsparcia inicjatywy wydawniczej w 1925 r. Sawicki zorganizował własną drukarnię geograficzną „Orbis”⁸⁴. Drukarnia, która wydawała publikacje Instytutu Geograficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego, nie otrzymywała zasiłku ze strony uniwersytetu ani rządu. Podobna sytuacja miała miejsce w przypadku publikacji przygotowywanych przez Polskie Towarzystwo Krajoznawcze i Polskie Towarzystwo Geograficzne⁸⁵. Inicjatywa Sawickiego miała w dużej mierze charakter społeczny i wspierała rozwój polskiej nauki geograficznej. Zysk z działalności Nakładowej Księgarni Geograficznej „Orbis” Sawicki przeznaczał na dalszą działalność naukową oraz na organizację ekspedycji badawczych⁸⁶.

78 J. Smoleński, *Ludomir Sawicki. Profesor w Uniwersytecie Jagiellońskim*, s. 302.

79 M. Książkiewicz, op. cit., s. 73–78.

80 Zob. *Poświęcenie nagrobka śp. Szejn w Czerniowcach*, „Automobilista Zawodowy” r. 3, 1931, s. 5.

81 J. Michalczyk, *Polska myśl dydaktyczna w zakresie geografii wobec osiągnięć współczesnych*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Sectio B” t. 54, 1999, s. 342.

82 B. Konopska, *Nowoczesne przedsiębiorstwa kartograficzne Drugiej Rzeczypospolitej – model biznesu, technologia i promocja jako czynniki sukcesu rynkowego*, [w:] *Praca i Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, red. W. Mędrzecki, C. Leszyńska, Warszawa 2014, s. 219.

83 Ibid., s. 219–221.

84 AUJ, SII 880: Geografia 1849–1939, Pismo L. Sawickiego do Ministerstwa Skarbu w Warszawie z dn. 28.02.1926 r.

85 Ibid., Pismo L. Sawickiego z dn. 18.03.1926 r. do rektoratu Uniwersytetu Jagiellońskiego.

86 B. Konopska, op. cit., s. 221.

Uczony zwracał uwagę na brak wypracowanych metod nauczania geografii w szkołach i brak odpowiednich podręczników do nauki tego przedmiotu⁸⁷. W celu wypełnienia tej luki opublikował własne pomoce naukowe przeznaczone dla uczniów szkół podstawowych. Dostarczył szkole powszechnej szereg podręczników dla wszystkich siedmiu klas. Niektóre z nich po zatwierdzeniu przez władze oświatowe doczekały się kilkunastu wydań⁸⁸. W latach 1922–1925 wraz ze Stanisławem Korblem opracował i wydał *Powszechny Atlas Geograficzny* i *Mały Atlas* dla szkół podstawowych. Redagował także mapy ściennie oraz serię ściennych obrazów przedstawiających krajobrazy Polski. Dla potrzeb szkoły podstawowej zestawił zbiór najważniejszych surowców mineralnych i skał, liczący 95 okazów⁸⁹. Uczony zdawał sobie sprawę z tego, że słabo przygotowani do pracy nauczyciele będą potrzebowali wskazówek dotyczących praktycznego wykorzystania przygotowanych przez niego pomocy naukowych. W związku z tym wydał materiały do metodyki nauczania geografii. Za podstawę efektywności nauczania uważał wzbudzenie u ucznia zainteresowania omawianym zagadnieniem⁹⁰.

W latach powojennych (po 1918 r.) istniała niespójna terminologia stosowana wobec tych samych krain geograficznych. W słowniku geograficznym dotyczącym różnych krain i miejscowości w Polsce widniały nazwy obce, wobec których stosowano spolszczenia. Aby ujednoczyć terminologię i dokonać pewnego rodzaju unifikacji pojęć odnoszących się do geografii Polski, Krakowski Oddział Towarzystwa Nauczycieli Szkół Średnich i Wyższych z inspiracji Sawickiego zwołał w 1922 r. do Krakowa Zjazd Geografów, który opracował i uchwalił jednolitą terminologię geograficzną⁹¹. Uczony interesował się tymi problemami znacznie wcześniej. Tuż przed odzyskaniem niepodległości przez Polskę Sawicki prowadził ożywioną korespondencję z Romerem, pytając go o jego propozycje odnośnie ujednoczenia nazw geograficznych⁹².

Do innych zasług Sawickiego należało opracowanie pierwszej części Polskiego Słownika Geograficznego. Oprócz „Przeglądu Geograficznego” redagował „Polskę Współczesną” (wraz z Witkowską zainicjował wydawanie czasopisma) i „Wiadomości Geograficzne”⁹³. Ostatnie z czasopism było organem PTG redagowanym wspólnie przez Sawickiego i Ormickiego. Publikowano w nim artykuły, notatki, sprawozdania i recenzje dotyczące zagadnień geograficzno-ekonomicznych Polski i świata, a redaktorzy dążyli do ujmowania wszystkich rozległych dziedzin geografii⁹⁴.

87 R. Mochnacki, *Działalność Ludomira Sawickiego w dziedzinie metodyki nauczania geografii i kształcenia nauczycieli*, [w:] *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, s. 63.

88 *Ibid.*, s. 63.

89 *Ibid.*, s. 65n.

90 *Ibid.*, s. 66n.

91 *Ibid.*, s. 68.

92 BJ Rkp. 10381, k. 85, Pismo E. Romera do Komisji Językowej Akademii Umiejętności z dn. 18.05.1918 r. Romer w piśmie do Sawickiego zaproponował, aby w nazwach składających się z dwóch słów pojęcie ogólne pisać literą małą, natomiast pojęcie wyszczególniające literą dużą, np. „morze Czarne”. Wyjaśniał też, że w przypadku, w którym pojęcie ogólne znajdowało się w nazwie na miejscu drugim, powinno przyjąć charakter imienia i w tej sytuacji należało je pisać wielką literą (np. Babia Góra, Złoty Potok). Odnośnie transkrypcji nazw nie pisanych alfabetem łacińskim uważał, że transkrypcji powinni dokonać znawcy konkretnego języka. Romer wspominał, że jest przeciwnikiem wprowadzania do języka polskiego wszelkich nazw obcych, które nie „zyskały asymilacji w języku polskim”. Pisał: „Nie uznaję Piotrogradu, tylko Petersburg, a pod Ukrainą rozumiem krainę, ewentualnie państwo, o ile takie będzie, ale nie uważam za słuszne stosowanie tego pierwiastku do określenia narodu, który w języku polskim zowie się ruskim, Rusinem”.

93 J. Smoleński, *Przemówienie prof. dra Jerzego Smoleńskiego*, [w:] *Ludomir Sawicki jako uczonej i działacz*, s. 8.

94 M. Dobrowolska, *op. cit.*, s. 54.

Innym z celów Sawickiego było stworzenie przy PTG poradni naukowej. Uważał za konieczne stworzenie „Vademecum Geograficznego”, ujmującego zagadnienia z zakresu geografii poszczególnych regionów. Doceniał wkład badaczy, którzy włożyli wiele trudu w poznanie własnej, najbliższej okolicy poprzez analizę lokalnych źródeł, pozyskiwanie map i materiałów archiwalnych, odwiedziny miejscowych bibliotek i urzędów, a także prowadzenie badań statystycznych. Był przekonany, że odegrali kluczową rolę w rozwoju badań nad rodzimą nauką geografii⁹⁵.

Życie profesora Ludomira Sawickiego obfitowało w liczne plany, wyzwania, twórcze wysiłki i nieustanną pracę. Smoleński wspominał go jako człowieka, który od najmłodszych lat dzięki wybitnym zdolnościom „uczył się łatwo, opanowywał wcześniej główne języki «światowe», dużo czytał, pasjonował się do opisów podróży, marzył o dalekich, egzotycznych krajach, o wyprawach odkrywczych”⁹⁶. Był człowiekiem, który nieustannie dążył do samorozwoju i podnoszenia poziomu polskiej nauki. Był badaczem wszechstronnym, wykorzystywał w swoich badaniach nowatorskie metody stosowane na świecie⁹⁷. Jednocześnie cechowała go wielka skromność; niechętnie opowiadał o swoich osiągnięciach⁹⁸. Był dobrym i wytrwałym organizatorem⁹⁹. Dążył do nawiązania współpracy pomiędzy wszystkimi ośrodkami nauki geografii w Polsce. O swoich podróżach naukowych opowiadał chętnie i z pasją. Gotkiewicz zwrócił uwagę na jedną z jego opowieści dotyczących wyprawy do Syjamu, kiedy to profesor zapytany o bezpieczeństwo podróżowania w tak egzotycznym kraju, miał odpowiedzieć, że można przejść samotnie cały kraj z poczuciem bezpieczeństwa, o ile uszanuje się zwyczaje i kulturę tubylców¹⁰⁰. Stosunkowo szybko zbudował wokół siebie grupę oddanych mu uczniów, którzy stworzyli pierwsze kadry przyszłych samodzielnych pracowników naukowych¹⁰¹. Należeli do nich m.in. dr Wiktor Ormicki, prof. Antoni Wrzosek, późniejszy wiceprzewodniczący Międzynarodowej Unii Geograficznej, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Stanisław Leszycki oraz profesor Polish University College w Londynie, Zofia Hołub-Pacewiczowa.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Nauki PAN i PAU [A PAN i PAU]:

- Korespondencja Sekretarza Generalnego [KSG], sygn. KSG 1223/15,
- Akta członków PAU I-15bg,
- KIII – 170, 12.2.

95 *Pamiętnik I. Zjazdu Koleżeńskiego Geografów Krakowskich*, s. 24.

96 J. Smoleński, *Ludomir Sawicki: życie i dzieło*, s. 4.

97 S. Leszycki, *Słowo wstępne*, [w:] *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin*, Warszawa 1968, s. 14n.

98 Zob. M. Gotkiewicz, op. cit., s. 424.

99 Zob. J. Smoleński, *Ludomir Sawicki: życie i dzieło*, s. 13.

100 M. Gotkiewicz, op. cit., s. 419.

101 Zob. J. Smoleński, *Ludomir Sawicki: życie i dzieło*, s. 5.

Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego [AUJ]:

- SII 619: Ludomir Sawicki,
- SII 880: Zakład Geograficzny. Budynek 1921–1939,
- S II 665: Wycieczki naukowe studentów 1928–1939.

Biblioteka Jagiellońska, Oddział Zbiorów Specjalnych [BJ]:

- BJ Rkp. 9573 IV, Korespondencja Władysława Semkowicza z różnymi instytucjami i osobami w sprawie udziału w konferencjach, kongresach, zjazdach, współpracy z wydawnictwami z lat 1917–1948.
- BJ Rkp. 10335, Korespondencja Eugeniusza Romera z lat 1901–1954. T. 56: Rylska Julia – Sawicki Ludomir.
- BJ Rkp. 10345, Korespondencja Eugeniusza Romera z lat 1901–1954. T. 66: Toeplitz-Mrozowska Jadwiga – Towarzystwo Przyjaciół KUL.
- BJ Rkp. 10381, Bruliony i kopie listów Eugeniusza Romera z lat 1905–1954. T. 16: Romerowa Janina – Sichulski [Kazimierz?].

Źródła drukowane

Pamiętnik I. Zjazdu Koleżeńskiego Geografów Krakowskich, odbytego w dniach 2–4 lutego 1928 r. w Krakowie, Kraków 1928.

Poświęcenie nagrobka śp. Szejna w Czerniowcach, „Automobilista Zawodowy” r. 3, 1931, s. 5.

Ludomir Sawicki jako uczoney i działacz, Kraków 1928.

Sawicki L., *Geografia a krajoznawstwo*, Warszawa 1909.

Sawicki L., *Przyczynki do bibliografii kartograficznej ziem polskich*, Warszawa 1920.

Sawicki L., *Przyczynki do znajomości jezior naszych Kresów Wschodnich*, Kraków 1929.

Smoleński J., *Ludomir Sawicki. Profesor w Uniwersytecie Jagiellońskim (wspomnienie pośmiertne)*, „Wiadomości Służby Geograficznej” z. 3–4, nr 128, s. 298–303.

Smoleński J., *Ludomir Sawicki: życie i dzieło*, Warszawa 1929.

Literatura przedmiotu

Chełmnicki W., *Ludomir Ślepowron Sawicki (1884–1928), Geograf, geomorfolog, hydrograf, antropogeograf*, [w:] *Złota Księga Wydziału Biologii i Nauk o Ziemi*, cz. 1, *Biografie uczonych*, red. A. Zemanek, Kraków 2000, s. 359–365.

Dobrowolska M., *Twórczość naukowa Ludomira Sawickiego w dziedzinie antropogeografii*, [w:] *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin 1884–1964: praca zbiorowa*, red. M. Dobrowolska, R. Mochnecki, Warszawa 1968, s. 38–56.

Gotkiewicz M., *Ludomir Sawicki*, [w:] *Dziewięć wieków geografii polskiej. Wybitni geografowie polscy*, red. B. Olszewicz, Warszawa 1967, s. 413–415.

Izmańłow B., Krzemień K., *Sawicki Ludomir Julian*, [w:] *Geografowie polscy. Słownik biograficzny*, t. 3, red. A. Jackowski, K. Krzemień, I. Soljan, Kraków 2018, s. 1453.

Jackowski A., Kortus B., Krzemień K., *Jubileusz geografii krakowskiej*, [w:] *Dzieje Katedry i Instytutu Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego 1849–1999*, red. B. Kortus, A. Jackowski, K. Krzemień, Kraków 1999, s. 13–21.

Jackowski A., Soljan, I., *Zarys historii geografii w UJ. Siedziby geografii uniwersyteckiej*, denali.geo.uj.edu.pl/opracowania/historia/18_siedziby.htm [dostęp 4.08.2020].

- Klimaszewski M., *Badania Ludomira Sawickiego na polu geografii fizycznej*, [w:] *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin 1884–1964: praca zbiorowa*, red. M. Dobrowolska, R. Mochnacki, Warszawa 1968, s. 26–37.
- Konopska B., *Nowoczesne przedsiębiorstwa kartograficzne Drugiej Rzeczypospolitej – model biznesu, technologia i promocja jako czynniki sukcesu rynkowego*, [w:] *Praca i Społeczeństwo Drugiej Rzeczypospolitej*, red. W. Mędrzecki, C. Leszyńska, Warszawa 2014, s. 209–230.
- Książkiewicz M., *Wyprawy „Orbisu” profesora Ludomira Sawickiego*, [w:] *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin 1884–1964: praca zbiorowa*, red. M. Dobrowolska, R. Mochnacki, Warszawa 1968, s. 71–78.
- Leszycki S., *Słowo wstępne*, [w:] *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin 1884–1964: praca zbiorowa*, red. M. Dobrowolska, R. Mochnacki, Warszawa 1968, s. 12–17.
- Michalczyk J., *Polska myśl dydaktyczna w zakresie geografii wobec osiągnięć współczesnych*, „*Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Sectio B*” t. 54, 1999, s. 333–346.
- Mochnacki R., *Działalność Ludomira Sawickiego w dziedzinie metodyki nauczania geografii i kształcenia nauczycieli*, [w:] *Ludomir Sawicki. W osiemdziesiątą rocznicę urodzin 1884–1964: praca zbiorowa*, red. M. Dobrowolska, R. Mochnacki, Warszawa 1968, s. 57–70.

dr **Ewa Bukowska-Marczak** – doktor historii, pracownik Muzeum Narodowego w Lublinie, współpracownik Instytutu Historii PAN. Zajmuje się historią społeczną okresu międzywojennego. Była stypendystką Centrum Historii Miejskiej Europy Środkowo-Wschodniej we Lwowie oraz współpracownikiem projektu badawczego „Lwów Interaktywny”.

e-mail: ewabukowska87@gmail.com

Data zgłoszenia artykułu: 14 grudnia 2021

Data przyjęcia do druku: 10 marca 2022